

Tidningsankor

och andra grodor

Det här skulle bli en artikel om liknelser, hade jag tänkt. Men det visade sig snabbt att ämnet var så stort så jag var tvungen att begränsa mig. Då skulle kanske liknelser med djur inblandade kunna passa? Efter ett par timmars letande hade jag hittat ungefär 200 djurliknelser! Så det blir bara några exempel på liknelser med djuranknytning.

Rent allmänt kan man säga att en liknelse sätter fantasin i rörelse och ger en trevlig omväxling i språket. Dessutom kan liknelsen förtydliga en framställning. Särskilt väl passar den om man vill understryka hur oerhört stark (dum, liten, snabb osv) någon är.

Det förefaller som om liknelser är vanligare i talspråk än i skriftspråk. Möjligen kan det bero på att den är flyktig som en dagslända och inte tål att läsas gång på gång.

Man kan fråga sig varför djur så ofta förekommer i liknelser. Orsaken är sannolikt att människan sedan urminnes tider varit omgiven av djur och haft anledning att ge olika djur specifika egenskaper, med rätt eller orätt.

Låt mig börja med djurliknelser av typen *Klok som en uggla*.

Här inleds uttrycket med ett adjektiv och avslutas med ett djurnamn. Jag vet förstås inte om ugglor är särskilt kloka, men nog låter det bättre än klok som en dator.

I vissa fall är liknelsen uppenbar: *Hal som en ål*. Men ibland är det svårare att finna någon mening med liknelsen: *Full som en alika*. Alikea är ett sydsvenskt ord för kaja (jämför fyllkaja!). Men att kajor skulle vara särskilt begivna på starka drycker har jag svårt att förstå.

Metaforer och liknelser är viktiga ingredienser i det talade språket. De skapar gemensamma och neutrala bilder hos åhörarna. Just liknelser med djur är särskilt vanliga, kanske för att djuret inte kan försvara sig eller ens kasta en förebrående blick på talaren.

PER STENSON
ARBETAR SOM EN HÄST



MÄNSKLIGA EGENSKAPER BESKRIVNA MED HJÄLP AV DJUR

Arg	som ett	bi	Modig	som ett	lejon
Dum	som ett	nöt (en åsna)	Pigg	som en	mört
Envis (dum)	som en	åsna	Sluten	som en	mussla
Fattig	som en	kyrkrätta	Smidig	som en	panter
Flitig	som en	myra	Smutsig	som en	gris
Foglig (from)	som ett	lamm	Snabb	som en	vessla
Glad	som en	lärka (lax)	Stark	som en	björn (oxe)
Grå	som en	mus	Stolt	som en	tupp
Hungrig	som en	varg	Stum	som en	fisk
Instängd	som en	fågel i sin bur	Tjuvaktig	som en	skata
Kall	som en	fisk	Trogen	som en	hund
Klok	som en	uggla (pudel)	Virrig	som en	höna
Långsam	som en	lus på en tjärad sticka (snigel)	Yster	som en	kalv på grönbete



Arg som ett bi! Fast ofta är det – precis som på illustrationen ovan – en geting som avbildas. När biet är riktigt argt viker det in bakkdelen under sig och flyger med bakkdelen i attackläge. Men det sticker bara en gång – sedan dör det.



Så här är vi vana att se räven avbildad. Listigheten fullständigt lyser i ögonen. Och slug är han också.

LIKNELSER AV TYPEN "X SOM EN Y"

Arbeta som en häst	Kall som en fisk	Som en skällad råtta
Arg som ett bi	Klamra sig fast som en igel	Som en ulv i fårakläder
Det smakar fågel	Klok som en pudel	Som en åsna mellan hötapparna
Dum som en ko	Klok som en uggla	Som ett loppbett
Dum som ett nöt	Kråma sig som en katt	Som fågel i en bur
Envis (eller dum) som en åsna	Listig som en räv	Som hund och katt
Fattig som en kyrkråtta	Liten som en mus	Som kattens lek med råtтан
Flitig som en myra	Långsam som en lus på en tjärad sticka	Som spindeln i nätet
Flitig som ett bi	Lätt såsom fågeln	Som vatten på en gås
Fri som en fågel	Modig som ett lejon	Som yra höns
Fri som fågeln	När katten är borta	Springa som en hind
From (foglig) som ett lamm	dansar rättorna på bordet	Sprätta som en tupp
Full som en padda	Pigg som en mört (eller ekorre)	Stark som en björn (eller ox)
Full som en alika	Prålig (?) som en påfågel	Stinga som ett bi
Föröka sig som kaniner	Skapt som en nors	Stjåla som en korp
Glad som en fågel	Skrika som en stucken gris	Stolt som en tupp
Glad som en lax	Sluten som en mussla	Stum som en fisk
Glad som en lärka	Smidig som en panter	Super som ett svin
Grå som en mus	Smutsig som en gris	Tjåtig som en papegoja
Går som katten kring het gröt	Snabb som en vessla	Tjuvaktig som en skata
Hal som en ål	Som att tjuta med vargarna	Trogen som en hund
Hugga som en kobra	Som en kalv på grönbete	Törstig som en kamel
Hungrig som en varg		Virrig som en höna

Som synes finns det goda möjligheter att hitta en lämplig jämförelse med djur i livets alla skiften. Och håll med om att "Han var stolt och glad" blir mer målande om han får ett par fåglar till hjälp och blir *stolt som en tupp och glad som en lärka!* Men många av dessa liknelser har blivit så slitna så att de ger ett löjligt intryck, särskilt i skriftspråk. *Hungrig som en varg* skriver jag inte gärna, av den orsaken.

Lortgris och snorkråka

I stället för att bilda uttryck av typen "X som en Y" kan man konstruera **sammansatta substantiv**, där den ena delen består av namnet på ett djur. Den andra delen definierar mer exakt var ordet hör hemma. *Lortig som en gris* blir på så sätt det behändigare *lortgris*.

Ibland är det inte helt lätt att se den ursprungliga kopplingen mellan ordets delar, t ex *käpphäst* och *spargris*. I fallet *käpphäst* visar det sig att ordet kommer från engelskans *hobby-horse*. Detta har sedan på både svenska och engelska förkortats till *hobby*, vilket ju betyder en favoritsysselsättning. Steget till den överförda betydelsen av "käpphäst" är sedan inte långt!

När det gäller *spargris* så kan man kanske tänka sig att den som investerade i en gris hade ett sparkapital. Eller så var helt enkelt formen av en gris lämplig för en sparbössa. Vem vet.

Flera ord är mycket ålderdomliga, t ex *harhjärta*, *lipsill*, *sillmjölke*, *snorkråka* och *svanesång*. Alla dessa står dock i Svenska Akademiens ordlista, senaste upplagan. Däremot har jag inte hittat några helt färska exempel, vilket kan bero på att dessa inte är etablerade ännu. Eller så har jag helt enkelt missat dem.



En kamel kan dricka över 100 liter vatten på kort tid, men det är inte vatten i pucklarna, som man kanske kan förledas att tro.

Om det är någon av läsarna som känner någon modern ordbildning av det här slaget så hör av er! (Jag tar förstås också gärna emot äldre varianter.)

Djurets utseende som liknelse

En sista typ av djurliknelser är där man är så förtrogen med djurets utseende eller karaktär att det räcker med att använda namnet på djuret för att alla ska förstå innebörden.

Ta ordet *fluga*. Både den rosett man knyter runt halsen för att se elegant ut och fiskbetet liknar ju insekten fluga. Men fluga kan ju också betyda en modenyck, kortlivad som en fluga.

En *corp* är ett verktyg, en smal hacka som är spetsig i båda ändar, med utseende som en korpnäbb.

Däremot har *torsk* i betydelsen ”förlust” eller ”man som köper sexuella tjänster” inte något med fisken torsk (=torkad fisk) att göra. Ordet betyder i stället ursprungligen ”otrevlig”. Stämmer utomordentligt väl även på ordet *soppatorsk*, dvs slut på bensin.

Själv trodde jag att fågeln *tärna* och en tärna på ett bröllop hade samma ursprung. Men icke. Fågelns namn lär vara ljudhärmande; man anser tydligen att tärnor låter som ordet tärna. Den andra betydelsen är en kortform av tjänarinna.

Kvaliteterna hos en *åsna* har vi redan varit inne på. En markatta kan i överförd betydelse användas om en besvärlig person, och vi har väl lite till mans en känsla av att sådana djur inte är särskilt försynta.

Och alla vet vi hur det går till när man gör en *groda*. Men här är ursprunget höljt i dunkel.

Ett sent påfund är *pyton*. Det används rent allmänt om något dåligt, t ex ”han mår pyton”. Men från början hette det bara *det luktar pyton*. Bakgrunden lär vara att pytonormar i Afrika ofta blir överkörda av bilar och då ligger resterna kvar på vägen och luktar illa. ■

ÖVRIGA LIKNELSER

Benget	Kräftgång
Björnkram	Käpphäst
Bättre en fågel i handen än tio i skogen	Köpa grisen i säcken
Den loppan ska inte bita mig mera	Lammkött
Det fina i kråksången	Laxrosa
Det vete fåglarna	Leva loppan
Duvblå	Lipsill
Döma hunden efter håren	Lortgris
Efterapa	Lukta pyton (apa)
En ful ankunge	Lusig (långsam)
En ful fisk	Lydiga får
En glad lax	Läsa lusen av någon
En gås opluckad	Lök på laxen
En hund begravnen	Man märker inte att kon är borta förrän bäset är tomt
En katt bland hermelinerna	Man ska inte sälja skinnnet förrän björnen är skjuten
En räv bakom örat	Markatta
En svala gör ingen sommar	Myror i byxorna
Falkögon (-blick)	Nära en orm vid sin barm
Fan tar bofinken	Orma sig
Fina fisken	Ormen i paradiset
Fjärilslätt (fjärilvikt)	Panelhöna
Fluga (flera betydelser)	Pank och fågelfri
Fredsduva	Pärlor för svinen
Få sina fiskar varma	Reptilsnabb
Fåraktig uppsyn	Ropa efter vargen (inbillad sjuk)
Fähund	Rättfärgad
Grisskär	Rättorna överger det sjunkande skeppet
Gå med myrsteg	Räddhare
Göka	Räddhund
Gökbo	Sila mygg och svälja kameler
Göra en groda	Sillmjölke
Göra en höna av en fjäder	Sillstrypare
Gösstake (flaggstång i fören på en båt)	Skilja fåren från getterna
Han har en räv bakom örat	Snigelfart
Harhjärta	Snorkråka
Horbock	Soppatorsk
Hundhuvud	Spargris
Hundliv	Sparv i tranedansen
Hundår	Spela apa
Hästminne	Svanesång
Hökar och duvor	Svanhals
I mörkret är alla katter grå	Svinaktig
I snigelfart	Svindyr
Ingen ko på isen	Svintur
Kanariegul	Taxben
Kasta ett getöga	Taxöron
Katten har nio liv	Tidningsanka
Katten på rättan	Tjurnacke
Kattögon	Torsk (köper sexuella tjänster)
Kobent	Torska (förlora)
Korp (verktyg)	Ugglor i mossen
Korpa åt sig	Vargatider
Korpgluggar	Vargavinter
Korpsvart (ramsvart)	Varghjärta
Krokodiltårar	Varken fågel eller fisk

SAMMANSÄTTNINGAR MED DJUR

Ord	Betydelse	Käpphäst	Favoritidé
Benget	Mager	Lammkött	Ung kvinna, attraktiv för äldre män
Björnkram		Lortgris	
Björntjänst	Otjänst	Lipsill	Gnällspik
Fjärilslätt		Panelhöna	Blir inte uppjuden
Fredsduva		Reptilsnabb	
Fähund	Nedsättande	Räddhare	
Gökbo	Påträngande	Sillmjölke	Ynklig
Harhjärta	Rädd	Snigelfart	
Horbock		Snorkråka	
Hundhuvud	Beskylld	Spargris	
Hundliv	Eländig tillvaro	Svanesång	Döende
Korpgluggar	Ögon	Svanhals	
Kråksång	Poängen (<i>det fina i kråksången</i>)	Svintur	Stor tur
Kräftgång	Tillbakagång	Tidningsanka	Lögn
		Tjurnacke	